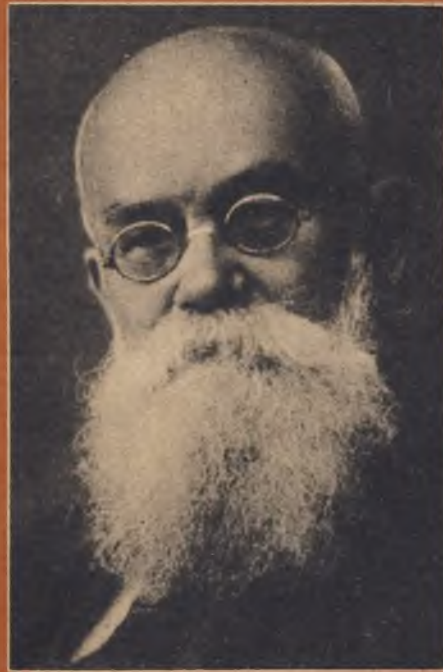

1-3
'96 **АРХІВІ
УКРАЇНИ**

hrushevsky.nbu.gov.ua

СІЧЕНЬ-
ЧЕРВЕНЬ

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ

MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

**Із статті С.Єфремова
“На сторожі національної
гідності”**

Хай хоч яка величезна заслуга вченого історика,
що вперше істинним світлом освітив наше минуле,
але не менше й заслуга громадянина, що осяває
теперішнє на шлях до майбутнього. Бувають навіть
моменти, коли, можливо, почесніше робити історію,
а не писати її. Що ж дивного, коли в такій
переважно живій і чуйній людині,
як М.С. Грушевський, перше завдання на час
відсунуло й заступило друге?

*Український історик. – 1995. – № 1-4 (124-127). – С. 172
(переклад О.Рибалка).*

На першій сторінці обкладинки –
академік М.С. Грушевський.

1-3 '96 АРХІВИ УКРАЇНИ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ

MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ВИДАЄТЬСЯ З 1947 р.

№ 1-3 (238) 1996

СІЧЕНЬ – ЧЕРВЕНЬ

Видавництво
“Українознавство”

З М І С Т

До наших читачів	3
Архівна грушевськіана	
СОХАНЬ П.С. Творча спадщина М.С.Грушевського і сучасність	4
ГИРИЧ І.Б. Неопубліковані матеріали з київської архівної спадщини М.Грушевського	7
ЦДАГО України	
ПИРИГ Р.Я. Грушевськіана у фондах архіву	12
ЦДІАК України	
ПІСЦОВА Л.З. До історії фонду Грушевських	16
ПАНОВА М.А., ПАНТЮХОВА О.Б. “Ваш люблячий... М.Грушевський” (маловідомі документи з родинного архіву)	18
МАТЯШ І.Б. “Одну потіху маю – в своїй доньці...” (з листів М.С.Грушев- ського до К.М.Грушевської)	29
МИЦИК Ю.А. Д.І.Яворницький – М.С.Грушевському	38
ЦДІАЛ України	
МАРТИНЕНКО О., СВАРНИК Г. Документи і матеріали Михайла Грушевського у фондах архіву	43
ЦДАВО України	
ЩУСЬ О.Й. Березень-листопад 1917 року в житті М.Грушевського- державотворця	48
Держархів Одеської області, Відділ рукописів і стародруків Одеської державної наукової бібліотеки ім.О.М.Горького	
ХМАРСЬКИЙ В.М., БЕЛОУСОВА Л.Г. М.С.Грушевський і одеські науковці	61
Державний архів СБУ	
ПРИСТАЙКО В.І., ШАПОВАЛ Ю.І. Михайло Грушевський у світлі невдомих документів ГПУ-НКВД	69
Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського	
КІРЖАЄВ С.М. Спадщина Михайла Грушевського	79

Документ без коментаря. З протоколу розпорядчого засідання Археографічної комісії ВУАН від 4 серпня 1930 р.	86
Державні архіви Російської Федерації	
ПАПАКІН Г.В. Документи архівосховищ Російської Федерації про М.С.Грушевського	87
БІЛОКІНЬ С.І. "Справа про висланого з Галичини... професора М.Грушевського" (з фондів Держархіву Ульяновської області)	92
ПАСЬКО І.В. З петербурзьких адресатів М.С.Грушевського: листи до О.О.Шахматова (за матеріалами архіву Російської академії наук у С.-Петербурзі)	98

На допомогу архівістам

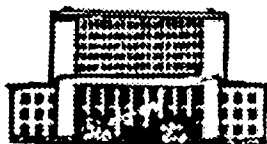
Типове положення про архівний підрозділ державного органу, органу місцевого самоврядування, державного підприємства, установи і організації	110
Типове положення про експертну комісію державного органу, органу місцевого самоврядування, підприємства, установи і організації	112

Інформація та хроніка

ПАВЛОВА О.Ф., МЯГКИЙ І.М., ШЕПЕЛЮК В.М. У ЦДАМЛМ України ..	115
ПОКІДЧЕНКО Л.А. "І оживе добра слава, слава України..."	116
ШЕВЧЕНКО С.І. Науково-практична конференція у Кіровограді	118

Підготовлено і видруковано на комп'ютерному і друкарському обладнанні, наданому Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського Національної академії наук України Українським науковим інститутом Гарвардського університету та Фондом Катедр Українознавства (ФКУ). Програма українознавчих досліджень, фундатором якої є ФКУ, фінансується за рахунок благодійних пожертв українських громад США і Канади.

В рамках державної програми видання фінансується
Державним комітетом України з питань науки і технологій.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Б.В.ІВАНЕНКО (головний редактор), Г.В.БОРЯК (заступник головного редактора), Л.М.ВАСЬКО (заступник головного редактора), Л.А.ДУБРОВІНА, В.С.ЛОЗИЦЬКИЙ, К.Є.НОВОХАТСЬКИЙ, Г.В.ПАПАКІН, Р.Я.ПИРИГ, П.С.СОХАНЬ, В.С.ШАНДРА, Н.М.ЯКОВЕНКО, М.А.ПРИТИКІНА (технічний редактор)

Адреса редакції: 252601, Київ-110, МСП, Солом'янська, 24.
Тел. 277-45-22.

МП "Офорт". Миронівська друкарня, вул. Леніна, 48.
Здано до набору 05.06.96. Підписано до друку 19.02.97.
Формат паперу 70x108 1/16. Офсетний друк. Умовн. фарбо-відб. 10,82.
Умовн. друк. арк. 10,5. Обл.- вид. арк. 10,43. Наклад 1200. Зам. 668

"Архіви України", №1-3. Науково-практичний журнал. Видається з 1947 р.

Свідоцтво про реєстрацію: КВ №5 від 07.09.93.

Редакція не завжди поділяє точку зору авторів публікацій.

Засновники – Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України,
Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського
Національної академії наук України.

До наших читачів

Шановні читачі! Це число “Архівів України” – особливе. Редколегія і редакція часопису переслідували мету охарактеризувати на його сторінках документальну спадщину М.С.Грушевського, 130-річчя від дня народження якого відмічається цього року, що зберігається в архівах України та за її межами. З огляду на це, відмовившись від традиційної рубрикації, в основу розміщення матеріалів номера покладено принцип місця зберігання документів ювіляра.

Ще за радянських часів “Архіви України” одними з перших звернулися до теми “Грушевський як історик і політичний діяч”, опублікувавши огляд його архіву у фондах ЦДІА України у м.Києві. Пізніше, до 125-річчя від дня народження М.С.Грушевського, на сторінках журналу було видрукувано ряд матеріалів про видатного історика, підготовлених на базі документальних джерел ЦДАГО України, ЦДІАК України, ЦДАМЛМ України та ін.

Сподіваємося, що матеріали цього числа зацікавлять читачів, стануть у пригоді численним дослідникам, усім, кого цікавить постать Великого Українця.

Люблячи дуже й інтересуючися народнім українським життям займався українською етнографією й друкував статі з сеї області. Занедужавши одначе горлом, мусів покинути українські сторони й перебраться на полудне, в Закавказє (1869). Виздоровівши трохи, зістався одначе на Кавказі, занявшись ділом, в яким знайшов своє правдиве покликання – організацією народньої школи.

Се був час по замиренню північного Кавказу, коли сюди просунула величезна кольонізація з України й Великоросії, виростали величезні села й потрібували просвіти. Покійник від 1870 р., як перший інспектор народніх шкіл (директорів тоді ще не було) організував народні школи в Ставропольській губернії, протягом майже десяти літ. Потім (1879 р.) перейшов директором народніх шкіл в Терську область і зістався на сій посаді до самої смерті (1901). Ділу сьому посвятився він всею душею і оддавав йому весь свій час, до останніх днів життя, хоч мав уже помічників, на котрих легко міг здати більшу частину своєї роботи. Але він незвичайно любив село, селян, сільську дітвору, народню школу й народне учительство, і се діло було для нього не службовим обов'язком, а й утіхою й світом його життя. За обов'язок свій ставив побувати в кожній школі коли не щороку, то раз на два роки, і об'їздив, не вважаючи на всі недогоди і навіть небезпеки самого життя, які стрічали його в глухих кутах того малокультурного краю. Був великим майстром свого діла, чудовим педагогом, знавцем школи і дитини-школяра.

Зложена ним ще в початках 1870-х роках[!] книжка для навчання словянської мови, зістала ся досі найбільш уживаною в народніх школах і розійшлася в сотнях тисяч примірників. Практична робота педагогічна не давала йому змоги писати частійше і більше.

Дуже люблячи рідну сторону, українське жите, мову, пісню, він поривався вернутися в рідну Київщину, але се дороге діло, в котре вложив він стільки роботи і сили душевної, не пускало його від себе, і не пустило до смерті з Кавказу. Сьому ділу ж присвятив він в значній мірі і ті збереження, які удалося йому зібрати завдяки своєму скромному способу життя і тому доходу, який давав йому згаданий словянський підручник.

Духовницею своєю, списаною 1892 р., він призначив половину свого маєтку на заснованне стипендій в тих школах, де він учився (в подольськім духовнім училищу і київській семінарії) і на народню школу в Києві або Владикавказі. З сих двох городів наслідники вибрали Київ, знаючи його щиро й горяче привязанне до Києва і київської околиці, де він виріс і виходив д[...]* ногами.

Передсмертних бажань своїх одначе в сю духовницю він внести не міг, бо вмер від апоплексії, нагло, не прийшовши до себе, дня ...** февраля 1901 р., на 67-м році життя.

Там само, спр.1, арх.26-29. Оригінал.

* Слово не прочитане.

** День не зазначено.

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

“... ОДНУ ПОТІХУ МАЮ – В СВОЇЙ ДОНЬЦІ...”
(З листів М.С.Грушевського до К.М.Грушевської)

1996 рік – ювілейний не лише для М.С.Грушевського, а й для всієї його родини. Сто років тому, 1896 року, він, професор кафедри української історії Львівського університету, взяв шлюб з учителькою Марією Сильвестрівною Вояківською (1868-1947). Сімдесят років тому, 1926 року, побачив світ перший випуск редакваного їхньою донькою, Катериною Грушевською, часопису “Первісне громадянство та його пережитки на Україні”.

До початку 90-х років ім'я Катерини Михайлівни Грушевської було фактично забутим в Україні. Скупі рядки в “Українській літературній енциклопедії” та “Енциклопедії Українознавства” без точної дати народження і смерті – все, що було офіційно відомо про неї. Високу оцінку науковій праці К.М.Грушевської дала Н.Д.Полонська-Василенко у статті про репресованих учених-істориків, видрукуваній далеко за межами

України: “В особі Катерини Михайлівни Грушевської наука втратила велику наукову силу: зійшла з наукового життя Катерина Михайлівна в 37 років. Вона вже багато зробила і ще більше могла зробити”¹. У 1990-1993 рр. з’явилися публікації Я.Й.Малика², Р.Я.Пирога³, у яких висвітлювалися етапи життєвого шляху Катерини Грушевської, змальовувалася картина її арешту, наводилися архівні документи. На сторінках “Архівів України” М.І.Крячком⁴ були оприлюднені листи відомого українського живописця й етнографа О.Г.Сластьона до К.М.Грушевської. Попри це, життя, наукова і творча діяльність К.Грушевської й досі залишаються малодослідженими.

Документальні матеріали про життя та діяльність Катерини Грушевської відклалися у кількох архівах: Центральному державному історичному архіві України, м.Київ (ф. 1235), Центральному державному архіві громадських об’єднань України (Кримінальна справа К.Грушевської), Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України (ф. 194), а також у фондах Інституту рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського НАН України (ф. X), відділу рукописів ІМФЕ ім.М.Т.Рильського (ф. 1-дод.) та ін.

Особливо цікавими видаються документи фонду 1235 ЦДІАК України, де зберігаються, зокрема, листи К.Грушевської до батька (спр. 288) та листи М.Грушевського до доньки (спр. 1014). Ця епістолярія, що є важливим джерелом для вивчення життя та діяльності членів родини Грушевських, дослідження їхніх стосунків із друзями та знайомими, дає можливість побачити в суворому, зібраному вченому закоханого у свою єдину доньку батька.

У справі 1014 налічуються усього лиш сорок два документи: 23 відкритих листи (на бланках поштових листівок); 8 записок і листів (на аркушах з учнівського зошиту), надісланих у різні роки з Харкова, Москви, Санкт-Петербургу, Вільно, Риму та ін.; 11 листівок з видами Риму, Києва, Венеції, англійських та німецьких міст. Де б не був Михайло Сергійович, він щодня писав хоча б кілька слів своїм “найдорожчим” – Манюсі (Марії Сільвестрівні) та “високоповажній Кулюні” (Катерині Михайлівні). “Посилаю що дня картки – чи дістаєте?” – запитує він у одній з листівок⁵. Листи М.Грушевського до доньки зберігають особливу атмосферу, що панувала в їхній сім’ї: поваги, дружби і взаєморозуміння.

Справжнім святом у родині Грушевських завжди був день народження донечки – Кулюні, Кулюнці, Бобочки, Катрусі, як ніжно називали дівчинку. Серед картин львівської вілли по вул.Понінського (тепер вул. І.Франка) чільне місце займав портрет Катрусі, написаний Іваном Трушем влітку 1903 р.⁶ У сімейному колі обов’язково святкувався також день її ангела, Святої

¹ Полонська-Василенко Н.Д. Історична наука в Україні за совєцької доби та доля істориків // Збірник на пошану українських вчених, знищених більшовицькою Москвою / Ред. М.Овчаренко. – Париж; Чикаго, 1962. – С. 45.

² Малик Я.Й. Катерина Грушевська. – Львів: ЛДУ, 1991. – 32 с.; Малик Ярослав. Катерина Грушевська // Український історик. – 1991-1992. – Ч. 110-115. – Т. 28-29. – С. 265-277.

³ Пиріг Р.Я. Життя Михайла Грушевського: останнє десятиліття (1924-1934). – К, 1993. – С. 145-161; Пиріг Р. Катерина Грушевська: епілог долі // Сільські вісті. – 1991. – 14 вересня.

⁴ Крячок М.І. Листування О.Г.Сластьона з М.С.Грушевським та К.М.Грушевською // Архіви України. – 1990. – № 5. – С. 32-42.

⁵ ЦДІАК України. Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 1014. – Арк. 51.

⁶ Малик Я. Катерина Грушевська. – Львів, 1991. – С. 3.

Катерини – 7 грудня: збиралися родичі, звідусіль надходили листівки з поздоровленнями від тих, хто пам'ятав про цю традицію. Поздоровляючи не лише Катерину, а й її батьків – з іменинницею, бажали їй у майбутньому, окрім здоров'я й усього найкращого, “слави” та “світової популярності”⁷. Ольга Мочульська, двоюрідна сестра Катерини, так згадувала одне з цих свят: “Велика ясна кімната, Ти весела, жартівлива, Мамуся, Татусь і я, а вечером й Мих[айло] Михайлович з білими, мов метелики, цикляменами. У мене й сьогодні є циклямени, але не цвітуть. Дуже хотілося би нам й сьогодні бути 7 грудня з Тобою і Вами усіма, але се можливе лише в уяві”⁸.

Тяжка хвороба (туберкульоз) стала на заваді навчанню Катерини в офіційних закладах. Але її домашня освіта не поступалася будь-якій елітарній. Завдяки неабиякому таланту, широкому колу зацікавлень, а також енциклопедичним знанням Марії Сильвестрівни Кулюня з дитинства оволоділа кількома мовами, прекрасно малювала, багато читала. Враженнями від прочитаного вона ділилася насамперед із своїми найближчими і найдорожчими друзями – “Татунечком і Мамунечкою”. У її дитячих листах і записках часто згадуються улюблені твори живопису: “Венера у мушлі” і “Весна” Боттічеллі⁹.

Тринадцятирічна Катерина писала в одному з листів до батька: “Дорогий татусю! Якщо Ти знайдеш у мене на горі малий альбомчик, в котрім є кілька картин з Боттічеллі, то пришли, бо я тепер хочу його рисувати. Я тепер беру книжки з бібліотеки Іздіковського, але Ти все ж привези мені що небудь, так як Ти казав, що сам придумаєш”¹⁰.

Один з листів до “дорогого Татуся” Кулюня навіть підписала разом зі своїм песиком Рікі: “Я держала в одній руці перо, а в другій Рікову лапку і підписала его”, – в захопленні від своєї вигадки повідомляє вона батька¹¹.

Як більшість дітей, полюбляла мала Катруся солодке, особливо горіховий торт і нубат, що готувалися спеціально для неї, а батько завжди привозив цукерки і “шоколадові бомбочки”. З цих безхмарних для дівчинки часів збереглася лише одна листівка батька до доньки – свідчення безмежної любові.

Дитинство закінчилося для Катерини в січні 1918 року, коли вона вперше впритул зіткнулася зі смертю (після тяжкої хвороби померла бабуся Глафіра) і побачила свій палаючий будинок, який загорівся під час обстрілу – це був період боїв на вулицях Києва¹².

Перебуваючи на нелегальному становищі, разом з батьком та матір'ю Катерина пережила період австро-німецької окупації. Лише з відновленням наприкінці 1918 р. УНР і влади Директорії сім'я Грушевських виїхала до Кам'янця-Подільського. У цей період Михайло Грушевський був практично усунений від політичної діяльності, і лише навесні 1919 р. він був відряджений за кордон на чолі делегації Української партії лівих есерів. Разом з ним поїхали дружина з дочкою.

Під час еміграції (1919-1924) Катерина стала вірним і дійовим помічником

⁷ ЦДАК України. Ф. 1235. – Оп. 1. – Стр. 1018. – Арк. 45.

⁸ Там само. – Арк. 51.

⁹ Там само. – Стр. 1016. – Арк. 51.

¹⁰ Там само. – Стр. 288. – Арк. 51.

¹¹ Там само. – Арк. 51.

¹² НБУ ім. В.І.Вернадського, ІР. – Ф. X. – Стр. 18747. – Арк. 2.

батька у науковій і організаторській роботі, зокрема суттєво допомагала йому у створенні Українського соціологічного інституту (УСІ), у виданні часопису “Борітеся – поборете”, в укладанні антології української літератури “до Шевченка включно”, в організації гуманітарної допомоги голодуючим в Україні. У доповіді про роботу УСІ (1924, 14 березня) Михайло Сергійович відзначав: Катерина “працювала весь час зо мною ... і була моєю найблизшою помічницею в сій роботі”¹³. Навчання в Женевському університеті Катерина поєднувала з участю в роботі Семінару вивчення примітивної культури в УСІ, яким керував М.С.Грушевський. Під керівництвом батька формувалося коло її наукових зацікавлень. Одним з головних завдань Інституту і семінару, зокрема, була організація студій примітивної культури і “використання їх для в'яснення українських пережитків та висвітлення соціальної преісторії України”¹⁴. Результатом активної наукової роботи Катерини Грушевської на цій ниві стала її перша наукова праця “Примітивні оповідання, казки і байки Африки й Америки”, що побачила світ 1923 року.

Розпочату в УСІ роботу було продовжено після повернення М.Грушевського до Києва в очолюваних ним історичних установах ВУАН, де 1924 року було створено Культурно-історичну комісію та Комісію історичної пісенності, а 1925 року – Кабінет примітивної культури. У перші роки існування цих інституцій на 20 постійних співробітників була лише одна штатна посада з величезними різноплановими обов'язками, яку посіла Катерина. У посвідченні № 1906 за підписом Неодмінного секретаря ВУАН А.Кримського та Старшого ученого діловода ВУАН П.Базилевича, виданому 15 квітня 1925 року, зазначалося, що Катерина Грушевська “дійсно є штатний співробітник Академії Наук на посаді пост[ійної] наукової співробітниці при Історично-Філологічному Відділі”¹⁵. 1928 року у Комісії з'явилася ще одна штатна посада, яку посіла Марія Аркадіївна Жуківська. Склад Культурно-історичної комісії став таким: К.М.Грушевська – в.о. керуючого, М.А.Жуківська – секретар, штатний співробітник; Б.Л.Луговський – постійний позаштатний співробітник, завідувач Етнографічної секції державного музею в Чернігові; М.С.Возняк, К.В.Квітка, Ф.М.Колесса, О.Б.Курило, П.Д.Мартинович, Ф.Я.Савченко, О.В.Сластьон, Є.С.Смолинська – члени комісії. Асигнування на літературу, відрядження та експедиції, а також видавничу діяльність були практично відсутні. Але одностайно-ентузіастично взялися за цю нелегку справу в ім'я поступу української науки, щоб український фольклорний і етнографічний матеріал не залишався поза світовим науковим обігом.

Свідченням зрілості Катерини Грушевської як науковця став вихід збірника “З примітивної культури” (Київ, 1924) з передмовою М.С.Грушевського. Поряд з батьком та Ф.Савченком вона проводила семінарські заняття, присвячені “примітивному мисленню”, для аспірантів науково-дослідної кафедри історії України.

У 1926 році побачив світ перший випуск наукового щорічника “Первісне

¹³ Сохань П.С., Ульяновський В.І., Кіржаєв С.М. М.С.Грушевський і Academia: ідея, змагання, діяльність. – К, 1993. – С. 205.

¹⁴ Грушевський М.С. Вступне слово // Первісне громадянство. – 1926. – № 1. – С. IV.

¹⁵ ЦДІАК України. Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 982. – Арк. 1.

громадянство та його пережитки на Україні (Примітивна культура та її пережитки на Україні, соціальна преісторія, народня творчість в соціологічному висвітленні)”, спільного друкованого органу Комісії історичної пісенності, Культурно-Історичної комісії та Кабінету примітивної культури. Редактором цього видання стала Катерина Михайлівна Грушевська, на той час виконуюча обов’язки секретаря Культурно-історичної комісії, керівниця Кабінету примітивної культури. Окреслюючи у вступному слові до першого випуску журналу його завдання, М.С.Грушевський писав: “грунтовне студювання всього, що робиться в досліді примітивної культури у народів слов’янських, індоєвропейських та всіх прилеглих до України територій. Студії інтелектуальної та соціальної культури нижчих культурних народів взагалі як матеріалу для вияснення підоснови сих пережитків. Систематичне дослідження українського побуту, особливо в найбільш законсервованих частинах України”¹⁶. Поряд із темами, цікавими для фахівця-етнолога, на шпальтах “Первісного громадянства” обговорювалися й питання ширшого громадського інтересу: про реальні підстави виникнення релігії, зокрема на Україні, про пережитки й релікти первісного мислення в народних віруваннях українців та інших народів, про зміст і символіку української обрядовості тощо. Гаслом часопису був заклик: “Пізнаймо себе, свій народ, його психологію, його минувшину!”.

Навколо журналу під керівництвом Катерини Грушевської згуртувався не тільки “енергійний молодняк”, а й відомі вчені: Т.Гавриленко, П.Глядківський, В.Денисенко, К.Копержинський, В.Кравченко, Ф.Савченко, Л.Шевченко, К.Штепа та ін. 26-річна Катерина Грушевська демонструвала якості зрілого дослідника. Наукова робота стала для неї, як і для її батька, справою життя. Досконале знання англійської, французької, німецької, польської мов, набуте за допомогою матері, Марії Сильвестрівни, поєднане з енергійністю, внутрішньою мобілізованістю та працелюбністю, допомагали в опануванні вершин світової науки. До цього додавалися ще й щира людяність і тактовність, які сприяли розширенню кола наукових контактів. Про її праці, видрукувані на шпальтах “Первісного громадянства”, Михайло Сергійович з гордістю писав: “Се праці дуже цінні, які ставлять дуже серйозні поправки до існуючих у науці поглядів, а їх українські факти кидають яскраве світло на мало досліджені питання соціальної преісторії України мало або й зовсім не освітлені історичними джерелами”¹⁷.

Саме завдяки знанням та енергії Катерини Грушевської 1927 року побачив світ перший том вимріяного М.С.Грушевським корпусу українських народних дум, що й досі залишається єдиним справді науковим виданням українського героїчного епосу. Того ж року Катерина стала дійсним членом НТШ. Відчуваючи атмосферу ворожого ставлення до своїх починань у Академії, М.Грушевський писав до Е.Фариняка: “... в нашій Академії, котрою керують люди, мені ворожі, які не тільки не помагають в роботі, а навпаки лише пильнують, аби в чімсь мені перешкодити, пакість зробити. І так замість того, щоб своє знання і досвід і останок сил міг віддати на користь своєму народові мушу витратити час і сили на отаку дрібну боротьбу, яка у мене відбирає і охоту, і настрій до роботи. Одну потіху маю – в своїй доньці

¹⁶ Грушевський М.С. Названа праця. – С. VI.

¹⁷ НБУ ім. В.І.Вернадського, ІР. – Ф. X. – Спр. 17189. – Арк. 9.

(підкреслення автора публікації – *І.М.*), котра дуже гарно працює науково і в декотрих галузях наукової праці починає мене зовсім добре заступати”¹⁸.

У 1927 р. Катерина Грушевська поїхала у відрядження до Франції і Німеччини з метою ознайомлення з найновішими дослідженнями первісної культури й фольклору. Там вона пробула 6 місяців, з яких 3,5 місяці була змушена лікуватися в санаторії для хворих на легені в Ортмані (Австрія). “Однаке і лежучи в лікарні, я старалася працювати трохи (підкреслення автора публікації – *І.М.*) науково по скільки мені були доступні засоби віденських бібліотек”, – писала вона пізніше у звіті про поїздку, що був видрукуваний у часописі “Україна” (1928, № 5). Це “трохи” – означало закінчення дослідження “З примітивного господарства. Кілька зауважень про засоби господарчої магії у зв’язку з найстаршими формами жіночого господарства”, розроблення двох анкет для дослідників “Про поділ господарства між чоловіком і жінкою” та “Про голе тіло як магичний засіб” (Первісне громадянство, 1927, № 1-3), написання статей “До нових матеріалів про первісний монотеїзм” (Первісне громадянство, 1928, № 1), “Про жebraцькі обходи” (для збірника на пам’ять В.Гнатюка, що готувався НТШ у Львові), рецензування новинок етнологічної літератури. У закордонній подорожі Катерину супроводжувала мати.

Глибоко вникаючи у стиль, форми й методи роботи французьких і німецьких етнологічних інституцій, Катерина Грушевська зуміла зацікавити закордонних колег науковими планами і досягненнями українських учених. Її перебування у Парижі, Берліні й Відні сприяло розвиткові різних форм творчих і наукових контактів між дослідниками різних країн. (За кілька років по тому, на початку 30-х років, навіть наукове листування вчених із закордоном розцінювалося як карний злочин, а поїздка за кордон – як “налагоджування контактів для антирадянської змови”).

На початку лютого 1931 року М.С.Грушевський був змушений виїхати до Москви. Хоча права академіка двох академій були збережені, це фактично означало заслання. Разом з Михайлом Сергійовичем поїхали Марія Сильвестрівна і Катерина. Родина оселилася в помешканні в Погодинському провулку, де раніше мешкали співробітники історичних установ. Звідси НКВС забрало його на допит, що мав проводитися у Харкові. Після повернення звідти М.Грушевський продовжував працювати в бібліотеках і архівах, у чому йому дуже допомагала Катерина. Смерть батька стала для неї несподіваною і невиправною втратою. З 1934 року Катерина Грушевська цілком віддалася напруженій копіткій праці – збиранню та редагуванню наукової спадщини М.С.Грушевського. За дорученням Інституту літератури вона підготувала до друку X том “Історії України-Руси” та V том “Історії української літератури”. У липні 1938 року Катерину Грушевську, яка через напружену працю перенесла загострення туберкульозу, кинули в застінки НКВС. Добре розуміючи, що скоро на волю не вийти, Катерина звернулася до трибуналу з проханням потурбуватися про збереження наукових праць її батька. Порадившись, суд виніс ухвалу про передачу праць історика М.С.Грушевського до Академії наук для перевірки і можливого використання в наукових цілях¹⁹.

¹⁸ Листи М.Грушевського до Е.Фариняка (від 18 березня 1924 р. до 12 лютого 1927 р.) / До друку підготував М. Антонович // Український історик. – 1977. – № 3,4 (55,56). – С. 112.

¹⁹ Пиріг Р. Я. Життя Михайла Грушевського: останнє десятиліття. – С. 157.

До останньої хвилини життя Катерина Михайлівна залишалася вірним другом, справжньою ученицею і помічницею видатного українського історика.

Пропонована невелика добірка листів, що охоплює період з 1909 по 1926 роки, показує теплоту і щирість стосунків М.С.Грушевського з донькою, основою яких були віра й відданість один одному.

Листи друкуються вперше. Усі тексти – рукопис, оригінал. При їх передачі орфографію оригіналу максимально збережено.

Публікацію підготувала І.Б. МАТЯШ,
кандидат історичних наук

№ 1

1909 р.

Мій дорогий Котусю! Муся тебе дуже любить і вона така маленька Муся і пещена і біленька Киця і вона тільки тебе любить а більше нічого не хоче тільки аби ти був все здоровенький!

Па!

ЦДІАК України. Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 1014. – Арх. 75.

“Кулюня” – Катруся Грушевська.
1910-і рр.
(ЦДКФФА України, од.зб. 0-184097)

№ 2

[1913 р.]

Середа,
о год. 7 вечера
Довірно

Дорога Котусю! Мняв! Я живий і здоровий і спав добре, хоч мав учора нову прикрість від Польщі – на факультеті заговорив по руськи, ніби не остро берігся. Сьогодні бачив Люццо кохану, і від неї чув про Стефчину посаду і головно в сій справі пишу (довірно до того

наміру): з огляду на останню вилазку на Костика¹ в Ділі² я трошки уважав би се не а пропос (аби не сказали, що робить з читальні для себе інтерес), але ти делікатно вимадай справу і як буде неручно, то не порушуй справу. Вчора були у мене Фр[анко], Гнат[юк], Будз[иновський], М.Шухевич³ – приводили Шухевича, аби його “оброзумити”. Сьогодні Поля справила добрий пісний обід і вечеру.

Цілую тебе і прошу вертатися в суботу, а Костика й Олічку і Ціпунічку і Меркурію (коли ще там) цілую!*
З Владикавказу нема нічого.

Іде сніг добрий і теплий.

Завтра іду до церкви.

Прийшло запрошення на весілля Юлька.

Там само. – Арк. 37.

¹ Копержинський Костянтин Олександрович (1894 – ?) – етнограф, історик української літератури і театру, бібліограф, член Ленінградського товариства дослідників історії, письменства та мови. У другій половині 20-х років – керівник Українського відділу Центральної наукової бібліотеки в Одесі. Для праці в УАН відмовився від посади в Одесі, став керівником Комісії новішої історії України, співпрацюючи у Культурно-історичній комісії. Активно публікував свої дослідження у часописах “Україна” та “Первісне громадянство”. Наукові зацікавлення – народна календарна обрядовість, український театр. Репресований, засланий 1934 року. Після заслання повернувся до Росії.

² “Діло” – провідна газета Галичини, найбільш давній і протягом багатьох років єдиний український щоденник. Виходила у Львові в 1880-1939 рр. Головні редактори В.Барвінський (1880-1883), В.Панейко та В.Будзиновський (1912-1918), Д.Левицький (1923-1925).

³ Гнатюк Володимир Михайлович (1871-1926) – визначний український етнограф, з 1899 р. секретар НТШ, з 1901 р. – секретар, а з 1916 р. – голова Етнографічної комісії. З 1900 р. – редактор усіх її видань, співредактор “Літературно-наукового вісника” (1898-1906). З 1924 р. – член ВУАН, член-кореспондент Російської Академії Наук.

Будзиновський В’ячеслав (1868-1935) – політик і публіцист, один із засновників Української Радикальної Партії, редактор її друкованого органу “Громадський Голос”. Вийшовши 1899 року з Української Радикальної Партії, став одним із організаторів Української Нац.-Дем. Партії. Посол у Австрії (1907-1918); 1927 року заснував Українську Партію Праці, якою керував до її ліквідації.

М.Шухевич – брат відомого українського етнографа Володимира Шухевича.

* Малюнок kota з припискою: “Портрет побільшений в 5 раз”.

№ 3*

28 вересня 1924 р.

Харків

Неділя, 28. IX, ранком

Устроїли мене добре, і спав я порядно, тільки рано клятї котї скакали з даху на дах, і один упав і розбив собі зуби, отже жіноче населення підняло тузівку і вибігло його рятувати. Погода прекрасна. Буду видно жити до мая. Завтра обіцяли гроші Черв[оний] Шл[ях]¹ (НБ! вони показали мені пропозицію Соробкопа² купити у них рукописні права, серед них і Кулонін, в сій справі скоро іде до Київа Тимченко³ і полагодиць, можливо – забере всі). І

* Лист написано на листівці.

¹ Часопис “Червоний Шлях”, громадсько-політичний і літературно-науковий місячник, що виходив у Харкові в Державному видавництві України з 1923 по 1936 рік. Головний редактор – О.Шумський.

² Соробкоп – Союз робітничих кооперативів – київське кооперативне видавництво, де планувалося 1924 року видавати часопис “Україна”.

³ Тимченко Євген Костянтинович (1866-1948) – український мовознавець, з 1919 по 1948 рр. (з перервами, у 1937 році було звільнено з посади і заслано) – співробітник Академії наук України, чл.-кор. АН УРСР. Директор Комісії словника української мови УАН. Закінчив Київський університет (1910). З 1911 працював у Варшавському університеті. У 1918-1932 рр. – професор Київського університету.

от що: коли вже не дуже боїтеся зістатися без грошей, то прошу дати Івану Олександровичу 30 рублів – се гроші, що я тримав на зиму [з американських осередків], але як що на те ваша ласка, то прошу Ів.Олекс. прийняти – виключно для його і Ольги Петрівни.

Па!

Там само. – Арк. 2.

Катерина Михайлівна Грушевська. 1920-і рр.
(ЦДКФФА України, од.зб. 0-184089)

№ 4

13 листопада 1924 р.
Москва

Понеділок, рано

Це остання картка що я Вам пишу, бо сильно закортіло Вас бачити. Мабуть завтра виїду. Тільки що отримав Вашого листа з 6.Х – дуже добре. Некролог я напишу приїхавши. Нехай на некрологи і зміст лишать 8 сторін. Про передмову для записок (і стор. статей) я написав Саші – щоб її доповнити до останнього дня. Глядківському я писав і ще потверджую – щоб не було гарячки при випуску України – все має читатись в 3-х коректах, як прийнято¹. Добре, що Кулюнін знайшовся – але як він туди попав? Сьогодні з Віндором Окоповим, старий трошки (симпатичний чоловік) збираємося на толкучку тутешню.

Па!

Там само. – Арк. 10.

¹ Таке прискіпливе ставлення М.С.Грушевського до випуску “України” не було безпідставним, про що свідчить і лист М.М.Мочульського: “Подивляємо велику працю, покладену в журнал “Україна”, та хист приєднати для журналу тільки наукових сил. Дивують нас докори буцім-то в журналі погана коректура і нерівна мова – нічого подібного” (ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 1018. – Арк. 10).

№ 5*

[1926 р.]

Дорога Кулюню! Я почав переглядати твою статтю – вона дуже гарно зроблена, і я тішусь. Я докінчу мабуть завтра рано, бо яюсь недіспонований до праці. Людмилі¹ тоже б

* Лист написано на звороті аркуша статті.

¹ Шевченко Людмила Прокопівна – далекий нащадок Т.Г.Шевченка, етнограф, співробітник Культурно-історичної комісії Історичної секції ВУАН. Працювала над дослідженням впливів класової диференціації на парубоцькі громади в Україні; займалася дослідженням обрядів, пов'язаних із закладанням будівлі; активно співпрацювала у друкованому органі Культурно-історичної комісії “Примітивне громадянство та його пережитки на Україні” (1926-1929 рр.). Була звільнена з роботи 1933 року як така, що контактувала з “ворогами народу”.

поручити звернути увагу, в зв'язку з сим, на звичаї при закладанню оселі, хати, її замешкання, як вибирають місце під хату, що вносять при замешканні етц. Нехай зістанеться ще днів 2-3, щоб переглянути – у Чубин[ського]² – може де що, у Шухевича та Сумцова³ Культур[ні] переживання С. 489-506, котрі я посилаю, хоч тут багато зайвого і непевного.

Тепер от що: передай Саші⁴ зараз отсю записку і лист з Секретаріату. Се він повинен був зробити, не зробив, і ми дістали [приказну] з загрозою до 1/Х: провести [ще із неприємними] гостями.

Па!

Як ти почуваєш себе на силі, то може вернемося в четвер, зрештою побачимо. Я приїду в четвер вчасно – як що не буде дощу.

Я встиг прочитати статтю твою і вкладаю.

Там само. – Арк. 35.

² Мається на увазі видання “Этнографическо-статистическая экспедиция в Западно-Русский край, снаряженная императорским географическим обществом Юго-западного отдела. Материалы и исследования, собранные П.П.Чубинским” (СПб, 1872).

³ Ідеться про видання В.Шухевича “Гуцульщина” (Львів, 1899-1907) та М.Сумцова “Культурные переживания”, що вперше побачили світ на стор. “Киевской старины” (1889-1890 рр.).

⁴ Грушевський Олександр Сергійович (1877-1943) – історик й історик літератури, брат Михайла Сергійовича Грушевського, один з молодших учнів Антоновича. Свою науково-педагогічну діяльність розпочав у Одесі як приват-доцент Новоросійського університету, пізніше – Петербурзького, потім – професор Українського Державного Університету в Києві (1918-1919). Дійсний член НТШ, голова Історичної секції. В УАН очолював Історично-географічну комісію; був членом Археологічної комісії. Звільнений 1933 року. Арештований і засланий на Урал (без суворої ізоляції) 1937 р.

№ 6*

[1926 р.]

Так мені прикро, моя найдорожча донечко, що я на тебе накричав, що я місця собі не знаходжу – що ти через мене плакала! Ніколи на то не вважай.

Савченко¹ не поїхав, то не хай займеться “Святом укр[аїнської] науки”². Дуже тебе цілую! Па!

Привези конвертів бо вже нема.

Там само. – Арк. 46.

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

* Записку написано на листівці.

¹ Савченко Федір Якович (нар. 1892) – історик, дійсний член НТШ у Львові. В еміграції у Парижі був головою Української громади. Після повернення в Україну з 1924 р. до 1931 р. був секретарем і помічником М.С.Грушевського: допомагав у редагуванні видань, полагоджував справи у “Держвидаві”, їздив у всіх справах до Харкова тощо. Голова і секретар Ювілейного комітету 1926 р. В УАН був керівником Комісії Західної України, співробітником Комісії історичної пісенності. Автор книги “Заборона українства в 1876 р.”. 1934 р. засланий до Сибіру, згодом заслани і його дружину. Дальша доля невідома.

² Ювілейні заходи з нагоди 60-річчя від дня народження та 40-річчя наукової діяльності М.Грушевського (жовтень 1926 р.). Вечір вшанування М.С.Грушевського відбувся 3 жовтня 1926 р. у великому актовому залі Київського інституту народної освіти. На ньому були присутні представники всіх наукових інституцій України, урядова верхівка, представники партії, викладачі, студенти. Наукові установи Західної Європи, Америки, Австралії, Азії надіслали свої привітання.

Д.І.ЯВОРНИЦЬКИЙ – М.С.ГРУШЕВСЬКОМУ

Два великих українських історики не могли не знати один одного і не листуватися між собою. Досі ж було відомо лише про критичні рецензії М.С.Грушевського на “Історію запорозького козацтва” Д.І.Яворницького.

CONTENTS

To Our Readers:	3
<hr/>	
The Archival Legacy of Myxajlo Hrushevs'kyj: Archival Hrushevskiana	
SOXAN', P. S. Creative Legacy of M. S. Hrushevs'kyj in Present Times	4
HYRYCH, I. B. Unpublished materials from M. Hrushevs'kyj's Archival Legacy in Kyiv	7
Central State Archive of Societal Organizations of Ukraine (TsDAHO of Ukraine)	
PYRIH, R. Ja. Hrushevskiana in the Archive's Holdings	12
Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv (TsDIAK of Ukraine)	
HISCOVA, L. Z. On the History of the Hrushevs'kyj Collection (Fond)	16
PANOVA, M. A. and PANTJUXOVA, O. B. "Sincerely yours... M. Hrushevs'kyj" (Little Known Documents from the Family Archive)	18
MATJASH, I. B. "I have one joy — in my daughter..." (from letters of M.S.Hrushevs'kyj to K. M. Hrushevs'ka)	29
MYCYK, Ju. A. Correspondence: D. I. Javornyc'kyj to M. S. Hrushevs'kyj	38
Central State Historical Archive of Ukraine in L'viv (TsDIAL of Ukraine)	
MARTYNENKO, O. & SVARNYK, H. Documents and Materials of Myxajlo Hrushevs'kyj in the Archival Holdings	43
Central State Archive of Highest Agencies of Ukraine (TsDAVO of Ukraine)	
SHCHUS', O. J. March to November, 1917, in the Life of M. Hrushevs'kyj, the Statebuilder	48
State Archive of Odessa Ohlast', Manuscript and Early Printed Book Division of the O.M. Hor'kyj (Pjeshkov) Odessa National Scholarly Library	
XMARS'KYJ, V. M. & BJELOUSOVA, L. H. M. S. Hrushevs'kyj and Odessa Scholars	61
State Archive of the Ukrainian Security Service (SBU)	
PRYSTAJKO, V. I. & SHAPOVAL, Ju. I. Myxajlo Hrushevs'kyj in Unknown GPU-NKV Documents	69
Institute of Manuscripts of the V. I. Vernads'kyj National Library of Ukraine	
KIRZHAJEV, S. M. The Legacy of Myxajlo Hrushevs'kyj	79
A Document Without Further Commentary: Minutes of the Extraordinary Meeting of the Archeographic Commission of the All-Ukrainian Academy of Sciences (VUAN) on August 4, 1930	86
State Archives of the Russian Federation	
PAPAKIN, H. V. Documents on M. S. Hrushevs'kyj from Archival Repositories of the Russian Federation	87
BILOKIN', S. I. "A File About the Delegated From Halychyna (Galicia)... Professor M. Hrushevs'kyj" (From Holdings of the Ul'yanovsk Oblast State Archive)	92
PAS'KO, I. V. From the St. Petersburg Correspondents of M. S. Hrushevs'kyj: Letters to Aleksei Shakhmatov (Materials from the Archive of the Russian Academy of Sciences in St. Petersburg)	98
<hr/>	
Assistance to Archivists	
Standard Regulations on an Archival Subdivision of a State Agency, Agencies of Municipal Government, State Enterprises, Institutions and Organizations	110
Standard Regulations Relating to an Expert Appraisal Commission of a State Agency, Agencies of Municipal Government, Enterprises, Institutions and Organizations	112
<hr/>	
Information and Chronicle	
<hr/>	
At the Central State Archive-Museum of Literature and Art (TsDAMLM) of Ukraine	115
POKIDCHENKO, L. A. "And the righteous glory will be revived, the glory of Ukraine..."	116
SHEVCHENKO, S. L. Conference in Kirovohrad	118

Шановні колеги!

Рада Спілки архівістів України та редакційна колегія "Вісника САУ" запрошують Вас взяти участь в обговоренні актуальних проблем життя архівістів, реформування архівної справи в Україні та шляхів активізації діяльності місцевих відділень і осередків Спілки на сторінках "Вісника", черговий випуск якого зараз готується.

Повідомлення, запитання, побажання просимо надсилати за адресою: 252601, м.Київ, вул. Солом'янська, 24. Спілка архівістів України.

Телефон для довідок: 277-27-55.

До уваги працівників архівних установ

Українським державним науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства (УДНДІАСД) підготовлено **Перелік типових документів, що утворюються в діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, інших установ, організацій і підприємств, із зазначенням термінів зберігання документів.**

Перелік містить майже 2300 статей та охоплює всі види організаційно-розпорядчої, науково-технічної, науково-організаційної документації, яка утворюється в діяльності органів державної влади, підприємств, установ і організацій загальнодержавного, обласного, районного, міського, сільського рівня.

Він може використовуватися також підприємствами і організаціями недержавних форм власності.

Орієнтовна вартість одного примірника Переліку – 3 гривні.

Замовлення на Перелік із зазначенням необхідної кількості примірників слід направляти за адресою: *252601, м.Київ-110, вул. Солом'янська, 24. Український державний науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства.*

1-3 '96 **АРХІВИ
УКРАЇНИ**
ДО УВАГИ ЧИТАЧІВ!

Щойно вийшли у світ:

Грушевський М.С. Історія України-Руси. – В 11-ти т., 12-ти кн. – Т. IX-1. – К., 1996;

Епістолярна спадщина Михайла Грушевського (Покажчик до фонду № 1235 у ЦДІА України у м.Києві) / Упорядник І.Гирич. – К., 1996. – 107 с.

Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України готує до друку щоденники М.Грушевського студентських років та львівського періоду діяльності; спільно з іншими інституціями планується видання листування М.Грушевського з К.Студинським, листів великого вченого до українських літераторів, його неопублікованих прозових творів.

З питань придбання та спонсорської підтримки видань звертатися до Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України за адресою: 252601, м.Київ-1, вул. Трьохсвятительська, 4.

Тел. (факс) (044) 2285098.